≺ vö. k a z. *čiɣiɲ* eigensinnig, halsstarrig, (упрямый, упорный), leg. lóról, Radl. 3:2004, Budag. 1:478; *čiɣiɲla-* makacskodni ibid. | k i r g. *šegin* id. Zol. 105. | c s u v. *ťšəgəmla-* makacskodni (lóról) NyK. 32:260; Zol. 105. A törökségből valók m o r d M. *čigən* csökönyös (ló), c s e r K e l. *ťšəgən* csökönösség, c s e r H e g y i *tsəɣə'näš* hartmäulig, starr sein (von pferden, sehr selten) Ramst. 151, Paasonen NyK. 32:260. (? vö. k a z. *čigən-* (≺ *cik-*) hátrálni Voszkr. 265 | k a s k. *sigən-* id. Katar. 194).

Vö. Vámbéry, NyK. 8:137, Budenz, NyK. 10:79.

[96. **csupor** [acc. *csuport* v. *csuprot*; alakv. *csipor* MTsz.] topf, töpfchen. ≺ k ú n *čuprak* „urceus" CCum. 142, 283. Vö. Kúun, CCum. 142, jegyzetben.

Kuun Géza nyilván a m. *csupor* alaki hasonlósága vitte arra, hogy a Codex Cum. nem értelmezett *čuprak* szavát ‚urceus'-szal forditsa. Radloff, alighanem helyesebben *čüpräk*-nek (illetőleg elmélete szerint *tsüpräk*-nek) olvassa, s a k a z. *čüpräk*, t ü m. *tsüpräk*-kel összevetve, ‚rongy'-gyal fordítja (Sprachmat. 60). A codex 159. lapján még egyszer előfordul ez a szó: *cupräkä* (olv. *čüpräkä*) „fragmentum panni".]

(Folytatjuk.) Gombocz Zoltán.

Pápai Páriz Ferencz székely szavai.

Kevés szótárirónk magyar nyelvi anyagáról irtak annyi téves dolgot, mint éppen P. Páriz Ferencz szótára magyar szókészletéről. J. Keményi Lajos pl. a Nyr. XVIII. 138. lapján „Pápai Páriz ritkább szavai" czímen a P. Páriz-féle szótár magyar-latin részéből közöl adatokat s feledi, hogy a magyar-latin rész csak Molnár Albert szótára magyar-latin részének javitott kiadása. Igy aztán az olyan szó, mint pl. *nemtő*, a mely Molnárnál Calepinusból való sajtóhibás alak, nem lehet P. Páriz szava, a minek J. Keményi Lajos szeretné feltüntetni. Ugyanigy *bányászna*, *csába* stb. sem P. Páriz szavai, mert hiszen ezek MA[3]-ban is előfordulnak. Egy másik közlő „Páriz Pápai székely szavai" (Nyr. XVIII. 370) czímen bemutat P. Páriz-féle szótár Eder-féle kiadásából néhány szót, a melyek P. Páriz 1708. évi kiadásában egyáltalában elő nem fordulnak. Pedig a közlő szerint e szavakat már P. Páriz maga is „sicul." jelzéssel ellátva, székely szóknak tünteti fel.

Téves Erdélyi Lajos közlése is, a ki ezt mondja (Magyar Nyelv I:294): „Bod Péternek... figyelemre méltók egyéb művei is, kivált Pápai Páriz Ferencz szótárának átdolgozása. Utóbbi műve azért is érdekelhet, mert mint a Szenczi Molnár Albert szótárában (1604) és a Pápai Párizéban is (1708) sok *erdélyi és sok székely szó fordul elő, habár nincs jelezve, hogy az.*" Erdélyi e megjegyzése

P. Páriz szótárának nem eléggé pontos ismeretén alapul. Először is Erdélyi maga is hivatkozik Steuer János czikkére (Nyr. XVIII. 370); ebben a czikkben pedig az van, hogy P. Páriz szótárában a székely szavak mellett „*sicul.*“ jelzés olvasható. Hogy az erdélyi szavak mellett nincs jelezve a szó erdélyi volta, annak az az oka, hogy P. Páriz szótára (első sorban a latin-magyar rész) a XVII—XVIII. századi erdélyi köznyelv szótára.

A legtöbb tévedés azonban P. Páriz szótára székely szavairól van irodalmunkban. Ezeket a tévedéseket akarják a következő sorok kiirtani.

P. Páriz szótára latin-magyar részéből, valamint a szótárhoz írt előszóból ki lehet mutatni, hogy P. Páriz a magyar szókincset két főrészre osztotta; az egyikbe a köznyelvi szavakat, a másikba a tájszavakat sorozta. Tájszavaknak veszi a házi eszközök, szerszámok, mesterségek különböző vidékenként való különböző elnevezéseit, a melyeket azért nem közölhetett, mert nem állt módjában Magyarország minden szegletét átkutatni. Köznyelvi szavaknak tartja az Erdélyben járatosokat; ő nála *ejtel*, *szőllő-mont*, *kabala*, *kaczola*, *pakulár* stb. nem tájszavak, mert P. Páriz ezeket erdélyi köznyelvi szavaknak tartotta, az ő szótára pedig a XVII—XVIII. századi erdélyi köznyelv szótára. Hogy ez igy van, azt a latin-magyar rész anyagának figyelmes vizsgálata is megerősiti. A magyar szavaknál az első szótag nyujtása, sok latin szónak a magyarba való keverése, feltünő sok erdélyi város latin nevének közlése, a magyar szavak erdélyies hangalakja stb. mind oly sajátságok, a melyek igazolják fentebbi állitásunkat.

A köznyelvi szavakat azonban P. Páriz két csoportba osztja; az egyik csoportba valók az általános magyar, illetőleg általános erdélyi köznyelvi szavak, a másik csoportba pedig a székely szavak. P. Páriz idejében a székelyekről az volt a felfogás, hogy a magyaroknál régibb lakosai az országnak. A korabeli história ugyanis a magyar nyelvű népek két honfoglalásáról tanitott. Scythiából először a magyar nyelvű húnok jöttek be, s ezen régi scythiai magyaroknak igaz maradványai a mai székelyek (vö Geleji Katona, Magy. gr. 44 §). Ezt a történeti tanitást vallotta P. Páriz is, s azért szótára magyar-latin részébe változtatás nélkül átvette ő is Molnár Albertből a következőket: „*Székhely* et *Székelyek*: Scechelius, Szekilii, Populus Transylvaniae, Ungarorum *et Scythia primitus egressorum reliquiae*, *vulgò Siculi.*“

E felfogásból már most az következett, hogy a székelyek magyar nyelve is régibb, mint a többi magyarság nyelve. Ez azoknak az irásából, a kik P. Páriz előtt a székely nyelvről említést tesznek (vö. Vilmányi Libécz Mihály versét Székely I. Chronicájában; Szamosközy István, Mon. Hung. Script. 28:377 és Geleji Katona, Magy. gramm.), nem olvasható ki ugyan, de hogy P. Páriz igy gondolkozott, azt saját irásából ki lehet mutatni.

P. Páriz ugyanis szótára előszavában ezt irja: „Vetera quaedam et jam ferè obsoleta Vocabula verè Hungarica, quibus

etiamnùm Siculi nostri utuntur, passim inspersi et addita voce *Antiquè* à vulgo usitatis distinxi." P. Páriz tehát szótárába azon szavak mellé, a melyeket csak a székelyek használnak, *antiquè* (= régiesen) szót nyomtatott. Miért éppen *antiquè?* Ha P. Páriz a székely szavakat tájszavaknak fogta volna fel, akkor a kor szokása szerint *barbarè* (vö. a „Mantissa" fejezetben „*kása*—piffa, *barbarè*"), *corruptè* szókkal jelölte volna meg e tájszavakat. A tájszólást, nyelvjárást ugyanis a XVII. század és a XVIII. század első fele elrontott, hibás beszédnek tartotta (vö. pl. „Soloecismus, Szólásban, írásban való éktelenség" P. Páriz; ugyanigy Lex. januale). A székely beszédet azonban P. Páriz nem tartotta romlott beszédnek, a mi abból is kitűnik, hogy a „dialectus" szót így értelmezi: „Dialectus — Szólásnak tulajdonsága, Nyelvnek mívólta. Dialectus Attica, Jonica, *Siculica.*" P. Páriz tehát a székely nyelvjárást, miként azt Szamosközy tevé, a görög attikai vagy ión nyelvjárásokkal veti egybe.

Hogy P. Páriz elavult, a többi magyarság nyelvéből kiveszett szavaknak tartotta a székely szavakat, következik végül abból is, hogy P. Páriz sok latin szó mellé is tesz *antiquè* jelzést. Ha e latin szavakat megvizsgáljuk, akkor látjuk, hogy ez *antiquè* jelzetű szavak olyanok, a melyek a classikus kort megelőző latin nyelvből valók, tehát ó-latinok. Ilyen *antiquè* jelzetű latin szavak a következők: „*Dănunt* pro dant, Antiquè" | „*Quippini*: Ant. Hogy nem, Miért nem" = már MA[3]-ban is „antiquum pro Quidni" „*Taxim*, Adv. Antiquè. Lassan" | „*Trăpes* . . . vel Trăpētum: Olaj sajtó, Olaj malom. Antiquè Trapetus (Cato)." Ide valók nézetem szerint még: „*Dēpōpŭlo*: Pusztitom. Antiqu." | „*Festinis, ne*: Siető, Szorgalmatos. Antiqu." (E két utóbbi példában az *antiqu.* jelzés nem vonatkozhatik a magyar, hanem csak a latin szóra).

A latin szavak mellé tett *antiquè* jelzések már most világosan vallják, hogy P. Páriz a székely szavakat is azért tartotta régieknek, mert azt hitte, hogy egykor az egész magyarság nyelvében megvoltak, de idő folytán kivesztek. Ha azonban P. Páriz a székely szavakat elavult régi magyar szavaknak tartotta, nem következik ebből az, hogy mi is azoknak tartsuk. Több irónk és szótárirónk ugyanis a helyett, hogy azt mondaná: „ezt vagy azt a szót már P. Páriz is székely tájszónak mondja", tévesen azt írja, hogy már P. Páriz idejében *antiquum*, elavult szó volt. Ezt a hibát követte el Toldy Ferencz, a mikor azt írta, hogy P. Páriz szótárában „számos mű-, valamint a székelyeknél még fenn volt régi szót" iktatott be. Ezt találjuk Dézsi Lajos P. Párizról írt életrajzában (vö. Magyar író és könyvnyomtató . . . 298. lap: „föl vett . . . szótárába sok régi, már *jobbára elavult magyar szót*, melyeket a székelyek ma is használnak . . ."), valamint mindazokban a szótárakban, a melyek a P. Páriz szótárát használták. Így van ez Wagner Phraseologiá-jában, B. Szabó Dávid Kisded szótára második kiadásában (vö. pl. *ara* szót), Kassai szótárában (vö. *tunya* szót az V. 240. lapon), Czuczor-Fogarasinál

(vö. pl. *kulyak* szónál), NySz.-ban (pl. *konok* szónál), Szily NyUSz.-ban (vö. pl. *iker* szónál) stb.

A következő sorokban összeállítom azokat a magyar szavakat, a melyek mellett *antiquè* áll s a melyeket székely *tájszóknak kell tartanunk*. Itt-ott a szavakhoz megjegyzést fűzök. A székely *tájszavak* P. Páriz szótárában a következők:

1. *Ar-, ara.* „Nűrus, ûs . . . Menyem, Menyed. Antiquè *Aram*“ | „*Ara*: Nurus, antiqu.“ *

A szóra még két eredeti adatunk van; *a*) Molnár Albert 1621. évi kiadásából: „*Ara*, sororis frater“, *b*) Nyirkállai Tamás glosszájából, a hol ez olvasható: „Avunculus — anyad *ara*“ (Kovachich, Formulae XIX. lap és M. Acad. Ért. 1847. VII. 323.)

Mindazok a szótárírók, a kik az *ara* szót felemlitik, mint *avult* szót emlitik (vö. Wagner, Phraseologia *nurus* alatt, B. Szabó, Kisded szót.[2], Kresznerics, Kassai III. 335, Mátyás Flór., Szótárkisérlet. A három adaton kivül egyéb adatot a szóra nem ismerünk (vö. NySz. Eredetére nézve Munkácsi ÁKE.).

Ma is áll az, a mit Mátyás Flórián NySz.-kisérletében irt, hogy „jutalmat érdemelne, ki *ara* irodalmi vagy népies használatát 1708 előtt kimutathatná.“

2. *Bucz.* „*Butz*: antiqu. pro Tzomb, Coxa“ | „Tzomb, antiqu. *Bútz*: Femur, Ingven, Femen.“

Az értelmezést átvette már Wagner Phraseologiája is (vö. „*Femur*. Ágyék, tzomb, antiqu. *butz*, u. o. Femen . . . belső része a' . . . *butz*nak“), s azután a legtöbb szótárunk. A *bucz*, *buccz* szó a MTsz. szerint is székely és csángó tájszó.

3. *Czëmpëly.* „Coccetum, genus edulii ex melle et papavere factum, *csikmák*, Székelyek *czömpölye*“ (vö. Irodtört. Közl. VIII. 377).

Ez a szó nem fordul elő a P. Páriz-féle szótárban, P. Páriz jegyzőkönyvéből közölte ezt az adatot Dézsi Lajos s közlésében feltünő a szó helyes irása. Mi ugyanis *cs* helyén *ts*-t és *cz* helyén *tz*-t várnánk. A szó itt közlött jelentésben semmiféle szótárunkban nincs meg, de kétségtelen, hogy ugyanaz a szó, a mi a székely *czempel* (= kolbász forma tekercs, a melyen a gyapotot pödrik, sodorják, MTsz. és Gyarm. Voc.).

4. *Csëmpe.* „*Tsempe*, antiq. pro Kályha: Testa fornacea, Fidelia fornacea.“

A MTsz. szerint a „kályhá“-t jelentő *csëmpe* szó (eredetibb alakja *stempe*, a mely Horger Antal értesitése szerint elő is fordul a székelységben) csakugyan székely és csángó tájszó is.

5. *Csötört.* „Quadrans, ntis: Fertály, valaminek negyed része, *Tsötört*. Antiquè. „P. Páriz-ból átvette Wagner Phras.-ja (vö. „Quadrans: negyed-rész, fertály, negyed, *tsőtört*, antiq.“)

* Az idézetek mind P. Páriz első, 1708. évi kiadásából valók. Ha a latin szó áll elől, az idézet a lat.-magy. részből való, ellenkező esetben a magyar-latinból.

MA.[3]-nál a magy.-lat. részben ez van: „*Tsőtőr*: Modius", ugyanez van P. Páriz magyar-latin részében „antiquè" jelzés nélkül.

A MTsz. szerint *csëtërt* ugyan székely és csángó tájszó, azonban más a jelentése. A szóban levő *csötört*-re vö. Schlägli szój.: cantarius-*cheter* (Beszterczeiben = csésze), Szikszaiban, NySz., B. Szabó D. Kisded szót.[2] (*tsötör*: gabona-mérték neve p. o. véka), Kassai V. 180. (*tsetres* edény), Cz.-Fog., Szam.-Zoln. OklSz.

6. *Csunya*. „*Tsunya*: antiq. pro Földi magyaró: Bulbo castanum, Apios."

A MTsz. szerint *csakis* székely tájszó.

7. *Hézza* = hozzá. E székely alakra vö. MTsz. és P. Páriz-nál való előfordulására lásd 14. alatt a *noisza* szónál.

8. *Iker*. „*Iker*: Antiqu. Kettős gyermek: Gemelli, Gemini." (Az adat megismételve Wagner Phraseologiájában *geminus* szónál.)

Régibb szójegyzékeink közül megvan a Beszterczei (45: gemellus — *yker*) és a Schlägli szójegyzékben (229. gelinellus (?) — *ikeres* germek"); lásd még OklSz. Kassai szótárában (III. 20.) az van mondva, hogy „kettős gyermek' neve Erdélybenn, és Baranyábann *Szász* nevü Magyar falubann *iker* a' neve." Czuczor-Fogarasi szótárban is hasonló kijelentés van („közönséges népnyelven: *kettős*, *kettősök*"). Nem lehetetlen, hogy ezt a tájszót a nyelvújítás terjesztette el (vö. Szily NyUSz.).

9. *Jóslás*. „Mantia, ae. Jövendölés. Antiquè. *Jósolás*."

Megjegyzem, hogy „Mantes = *Jósoló*" | „*Jós*: Magus, Incantator . . ." | „*Iosoló*: Fatidicus, Divinator, Vates" | „*Jósoló* aszszony: Fatidica mulier" adatok mellett nincs az, hogy *antiquè*. *Jósol*-ra vö. Szabó D. Kisded Sz., Sándor I. Toldalék, Kassai szót. Nem lehetetlen, hogy itt az *antiquè* szó a lat. *mantia*-ra vonatkozik (vö. hasonló eset a *festinis* szónál).

10. *Konok*. „*Konok*: Antiq. Obstinatus, a, um", „*Konokolni magát*: Obstinare."

Kassai (III. 189.) azt irja, hogy „*konok* ember *szeremtsi* szó." A NySz. csak P. Páriz-ból idézi „*antiq.*" jelzéssel; vö. Szabó D. Kisded szót.[2], Czucz.-Fog.

11. *Koszta*. „Ciconia: Eszterag, gólya. Antiqu. *Koszta*." | „*Koszta*: Antiq. Ciconia. Item. Nom. propr. *Constantinus*."

Kassai (III. 204.), Czucz-Fog., valamint a MTsz. szerint *koszta* székely tájszó.

12. *Kulyok*. „*Kulyok*, pro Ököl: Antiq. Pugnus."

Gyarm. Vocab. (99. l.: *kujak*), Kassai (III. 214. *kulyak*) és a MTsz. szerint (*kujak*) székely tájszó. Czucz.-Fog. és a NySz. tévesen mint elavult szót idézik.

13. *Me, messze*. „En: Adv. Ihon, Imé, Ne, Imhol, Nesze. Antiquè *Me, Messze*"

A MTsz. szerint (*ne, nesze* szónál) ma is székely tájszó.

14. *Noisza*. „Agedum: Adv. hortandi. Nosza hozzá. Antiquè *Noisza hézza*" | „Agitè: Adv. Nosza rajta. Antiqu. *Noisza ritta*" | „Nosza: Age, Agesis. Antiq. *Noisza*."

Hezza és *ritta* ismert székely alakváltozatok (vö. MTsz.); *noisza* azonban más forrásból ismeretlen.

15. *Odor.* „*Odor*, pro udú: antiq. cavum, i.“

Odor ugyan székely tájszó (vö. MTsz.), azonban P. Páriz latin-magyar részében nincs székely szónak jelezve, mert itt ezt olvassuk: „Cava, ae: Udú, *Odor*, Odú.“

16. *Rajta* ∾ *rítta*, vö. *noisza*.

17. *Rittyenek.* „*Rittyenek*: antiq. pro Tsattanok: Crepo, as.“

A MTsz. szerint is székely tájszó; Kassai (IV. 230.) szerint *rittyent* a „Dunamellékén“ is járatos

18. *Tege* „Heri ac Here: Adv. Tegnap, Tegetlen, *A' tege*, antiquè.“ | „*Tege*, Antiquè, pro Tegnap: Heri.“

Székely tájszónak mondja Gyarmathi, Voc. 101. lp., Benkő, Transsilvania I. 403, Kassai V. 75, Czucz.-Fog.: MTsz. A NySz. *tëgë*-nek közli *antique* jelzéssel, ugyanígy Wagner Phras.

19. *Tonya.* „*Tonya*: Antiq. Lacus.“ Ugyan e szó *tanya* alakváltozata *antiquè* jelzés nélkül igy van közölve: „*Tanya*: Locus piscaturae.“

A MTsz. szerint *tanya* szó *tonya* alakváltozata székely tájszó.

20. *Tunya.* „*Tunya*: Antiq. pro Könnyű: Facilis, e.“ | „*Tunya** dolog: Facile.“

Kassai (V. 240) „vox obsoleta“-nak mondja, tévesen; ma is székely tájszó a MTsz. szerint. A NySz. *tunya* 1. alatt levő idézete (Mon. Apol.-ból) a 2. *tunya* alá való. Czucz.-Fog. azt irja, hogy a szó Molnár Albert szótárában is előfordul; tévedés, mert itt P. Páriz nevét összecseréli a szótár Molnár Albertéval.

Íme, felsoroltam mindazokat a szavakat, a melyek P. Páriz szótára első kiadásában *antiquè* jelzéssel székely tájszavaknak vannak mondva. Ismeretes dolog, hogy P. Páriz 1716-ban halt meg. Szótára későbbi kiadásait, a melyek 1762-ben, 1767-ben, 1782-ben, 1801-ben jelentek meg, nem rendezhette sajtó alá. P. Páriz szótárának 1767-i és 1782-i kiadását Bod Péter rendezte sajtó alá. Úgy látszik, Bodnak rendelkezésére állottak P. Páriz könyvei, mert azt irja, hogy a magyar-latin részbe sokat beiktatott P. Páriz sajátkezű jegyzeteiből, sokat a maga megfigyeléseiből (vö. 1767. évi előszó: „In Dictionario autem Hungarico-Latino multa sunt addita ex Autoris Annotationibus manu sua scriptis, multa ex propriis observationibus.“). Az 1801-i kiadás magyar-latin részébe Eder Károly jegyzett be nehány székely szót s melléjük „*sicul.*“ rövidítést tett (esetleg ezt: *régi székely* szó). Ezeket az Eder által beiktatott szavakat állitotta össze Steuer János (Nyr. XVIII. 370), de ezek valójában nem P. Páriz, nem is Bod Péter, hanem Eder szavai.** P. Páriz székely szavai csak azok, a melyek mellett *antiquè* áll.

Melich János.

* A másik *tunya* szó állandóan *túnya*.

** E szavak a következők: *ajangok, csenderes hely, eredés, hankó, hináros* az ég, *holyk, holyka, hozós asszony, kalantos, kegyelet, sajin, sovány ember, topliczás hely.*